

Welke perspectieven staan centraal in de victimologie?

1

Antony Pemberton

Leerdoelen van dit hoofdstuk:

- Begrijpen wat de belangrijkste perspectieven op slachtofferschap zijn.
- Begrijpen hoe de perspectieven verschillen in de vragen die ze over slachtofferschap stellen.

1.1 Inleiding

‘Op 4 juli 1990, om 10:30 's ochtends, ging ik wandelen langs een vredig lijkend landweggetje in een dorpje buiten Grenoble, Frankrijk. Het was een prachtige dag en ik benijdde mijn man Tom niet. Hij moest binnenblijven om aan een manuscript te werken met een Franse collega. Ik zong een liedje toen ik op weg ging, stopte onderweg om een geit te aaien en een paar wilde aardbeien te plukken. Ongeveer anderhalf uur later lag ik met mijn gezicht naar beneden in een modderige beekbedding op de bodem van een donker ravijn, vechtend voor mijn leven. Ik was van achteren gegrepen, de struiken in getrokken, geslagen en seksueel misbruikt. Ik voelde me absoluut hulpeloos en volledig overgeleverd aan de genade van mijn aanvaller, maar ik praatte tegen hem en noemde hem “meneer”. Ik probeerde een beroep te doen op zijn medemenselijkheid en toen dat niet lukte, richtte ik me tot zijn eigenbelang. Hij noemde me een hoer en zei dat ik mijn kop moest houden.’ (Brison, 2002, p. 4, vertaling auteurs).

Zo begint het boek *Aftermath: violence and the remaking of a self* van de Amerikaanse hoogleraar filosofie Susan Brison uit 2002. In het boek beschrijft Brison haar eigen ervaringen als slachtoffer van seksueel geweld en poging tot moord. Het boek is er uniek in dat het deze ervaringen analyseert in het kader van haar inzichten als wetenschapster en filosofe. De draai in deze eerste alinea ‘Ongeveer anderhalf uur later’ geeft goed weer hoe slachtofferschap een volstrekt onverwachte inbreuk op het leven kan vormen. Dat zal voor veel slachtoffers herkenbaar zijn. De onverwachte inbreuk maakt dat slachtofferschap onwettelijk kan aanvoelen, zoals uit het vervolg van Brison’s relaas blijkt:

‘Hoewel ik had gezegd dat ik zou doen wat hij wilde, verzette ik me instinctief toen de aanranding begon, wat mijn aanvaller zo woedend maakte dat hij me wurgde tot ik het bewustzijn verloor. Toen ik wakker werd, werd ik aan mijn voeten het ravijn in gesleurd. Ik had tijdens het dromen vaak gedacht dat ik wakker was, maar nu was ik wakker en ervan overtuigd dat ik een nachtmerrie had. Maar het was geen droom. Nadat hij me met een norse, Gestapoachtige stem had bevolen om op handen en knieën te gaan zitten, wurgde mijn aanvaller me opnieuw. Ik wou dat ik de gruwel kon beschrijven van het verliezen van het bewustzijn terwijl mijn dierlijke instincten wanhopig vochten tegen de effecten van wurging. Deze keer was ik overtuigd dat ik zou sterven. Maar ik kwam bij, net op tijd om te zien dat hij met een steen op me afkwam. Hij sloeg hem zo hard tegen mijn voorhoofd dat ik bewusteloos raakte en uiteindelijk, na nog een wurgpoging, liet hij me voor dood achter.’ (Brison, 2002, p. 8, vertaling auteurs).

Brison overleefde gelukkig de aanval, maar ondervond wel dat ook de nasleep van slachtofferschap vele uitdagingen kent. Ze had moeite om te gaan met de angst en stress van de aanval, en om zin en betekenis aan haar ervaringen te geven. Er was het strafrechtelijk onderzoek, de reactie van haar directe omgeving en ze kreeg te maken met de wijze waarop de maatschappij naar slachtoffers van seksueel geweld kijkt. De victimologie buigt zich over dergelijke onderwerpen. Het is de studie van slachtoffers en slachtofferschap. Hierin komen kenmerken van slachtoffers, de gevolgen van misdrijven voor slachtoffers en de theorie en praktijk van slachtofferrechten en slachtofferhulp aan bod (Van Dijk et al., 2024, p. 45).

De beschrijvingen van Brison in haar boek illustreren vele wezenlijke victimologische thema's. In dit inleidende hoofdstuk gebruiken we haar ervaringen en inzichten als een leidraad om je wegwijs te maken in de geschiedenis en kernvraagstukken van de victimologie. Hierbij zal ook duidelijk worden dat er niet altijd een eenduidig antwoord te geven is op de voor de hand liggende vraag waarvan men eigenlijk slachtoffer wordt. Er zijn veel criminologen die zich met onderzoek naar victimologische onderwerpen bezighouden en de victimologie wordt ook wel gezien als het jongere zusje van de criminologie. Het zou dan in de rede liggen om bij victimologie te denken aan slachtofferschap van criminaliteit. Daarbij kan onder andere gedacht worden aan slachtofferschap van huiselijk geweld (Lünnemann & Steketee, 2023), seksueel geweld (Joemmanbaks & De Graaf, 2022), moord en doodslag (Liem et al., 2023), vermogensdelicten en online delicten (Leukfeldt & Van 't Hoff-de Goede, 2023). Maar ook vanuit andere disciplines dan de criminologie wordt onderzoek gedaan naar slachtofferschap. Een goed voorbeeld is het medisch en psychologisch onderzoek naar de emotionele gevolgen van slachtofferschap, waaronder de posttraumatische stressstoornis (PTSS), zie ook hoofdstuk 4. Dit onderzoek kan gaan over slachtofferschap van (gewelds)criminaliteit, maar eveneens over natuurrampen, verkeersongelukken, medische missers of andere potentieel traumatische gebeurtenissen. Daarbij kan ook sprake zijn van criminaliteit, maar dat hoeft niet. Daarnaast is ook slachtofferschap van grensoverschrijdend gedrag een belangrijk victimologisch thema geworden. Omdat de

inzichten van de victimologie uit verschillende bronnen komen, is het maken van één tijdlijn voor haar geschiedenis niet gemakkelijk. Een poging is gedaan in figuur 1.1. De jaartallen die daar genoemd worden, komen terug in de paragrafen van dit inleidende hoofdstuk.

1.2 Onderzoek naar slachtofferschap: het zusje van de criminologie?

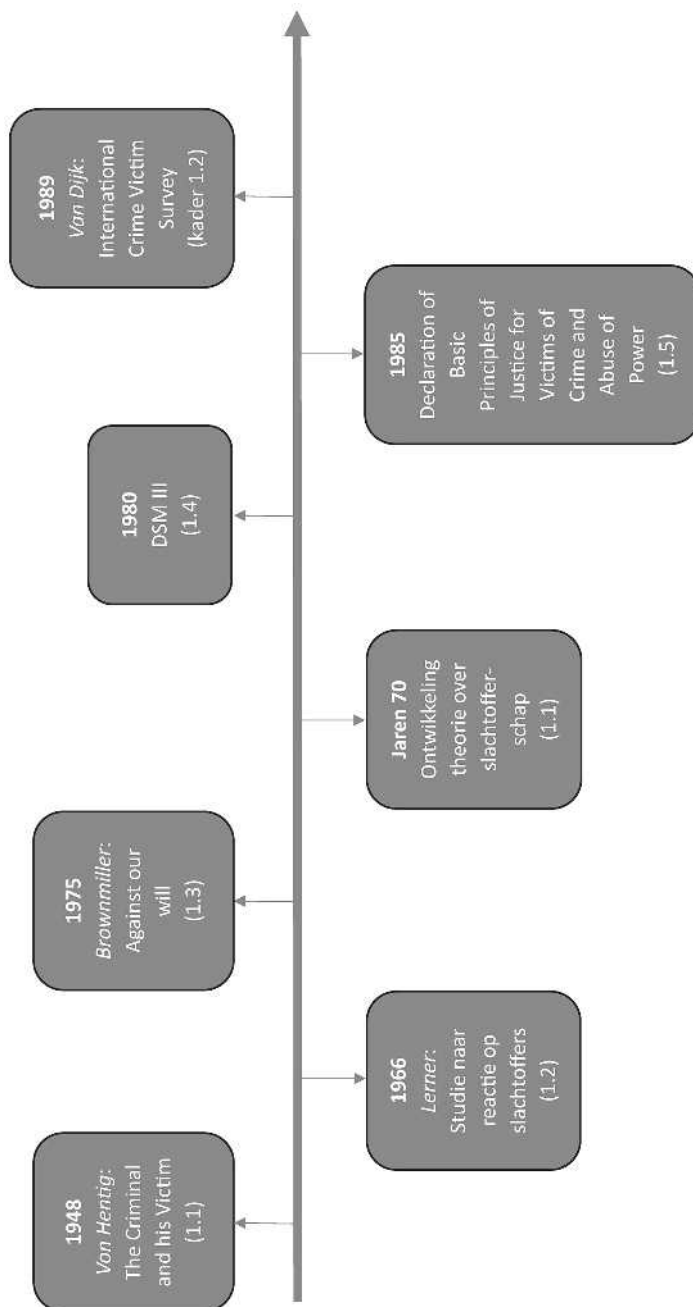
'Ik vroeg of het gepast was om dit beeld van mijn man te vermelden in mijn feitenrelaas. De gendarme antwoordde dat dat zeker het geval was en dat het maar goed was dat ik mijn man noemde, want mijn aanrander, die had bekend, beweerde dat ik het had uitgelokt. Hoe ernstig de gelegenheid ook was en hoeveel pijn het ook deed om te lachen, ik kon het niet helpen, de suggestie was zo belachelijk. Zou het komen door die wijde Gap jeans die ik die ochtend droeg? Of was het mijn sweatshirt? Mijn waanzinnig verleidelijke joggingschoenen? Of was het gewoon simpelweg mijn wandelen dat zijn moorddadige woede had uitgelokt?' (Brison, 2002, p. 7, vertaling auteurs).

1948 geldt als geboortjaar van de victimologie. Wanneer men dit jaartal hoort, ligt het voor de hand een link te leggen met de Tweede Wereldoorlog: de 65 miljoen doden, waaronder de 6 miljoen van de Shoah, lagen toen immers bijzonder recent in het geheugen. Voor de hand liggend, zie kader 1.1, maar niet juist.

De term 'victimologie' werd voor het eerst gebruikt door de Roemeens-Joodse advocaat Benjamin Mendelsohn in 1947 (Hoffman, 1992, in Van Dijk, 1999). In het jaar daaropvolgend werd het boek *The Criminal and his Victim* van de Duitser Hans von Hentig gepubliceerd (Von Hentig, 1948). Dat wordt gezien als de start van de victimologie als onderzoeksdomain.¹ Von Hentig was hoogleraar en al voor de oorlog naar de Verenigde Staten vertrokken. Hij voelde zich niet thuis in nazi-Duitsland. Het startpunt voor zijn reflecties voert ons terug naar de Eerste Wereldoorlog. Von Hentig was gewond geraakt en lag in zijn ziekenhuisbed na te denken over zijn studieobject. De volgende mijmering was hierbij cruciaal:

'Waarom heeft iedereen in de geschiedenis altijd gefocust op de man met de grote stok, de held, de activist, terwijl de arme slons die aan het eind van de stok staat genegeerd wordt, het slachtoffer, de passieve – of misschien is de arme slons (met verband) helemaal niet zo'n passief slachtoffer – misschien heeft hij erom gevraagd?' (Geciteerd in Van Dijk et al., 2007, p. 10, vertaling auteurs).

¹ Over de keuze voor deze datum valt overigens te twisten: Von Hentig had zelf soortgelijke ideeën al beschreven in een artikel uit 1941 'Remarks on the interaction of perpetrator and victim' (Von Hentig, 1941), terwijl de Nederlander Willem Nagel al in 1935 victimologisch onderzoek verrichtte (Van Dijk & Letschert, 2011).

Figuur 1.1 Tijdlijn Victimologie

Noot De getallen tussen haakjes verwijzen naar de paragrafen waarin dit wordt besproken.

De victimologie begon daarmee met de vraag naar de rol van slachtoffers in de totstandkoming van een misdrijf, hetgeen ook Brison voor de voeten werd geworpen. Uit haar citaat wordt verder duidelijk dat een dergelijke vraagstelling een poging kan zijn de schuld bij het slachtoffer te leggen: *victim blaming* heet dat. Het bleek in de decennia na het boek van Von Hentig ook een terugkerend thema te zijn in wetenschappelijk onderzoek. De studie *Forcible Rape* van Menachir Amir uit 1971 is een goed voorbeeld hiervan (Amir, 1971). Hij had 627 verkrachtingszaken uit de Amerikaanse stad Philadelphia onderzocht en vond daarbij dat in 19% van deze zaken sprake was van zogenoemde '*victim precipitation*' oftewel een situatie 'waarin het slachtoffer, al dan niet bewust, aanleiding geeft tot het delict' (Boutellier, 1993, p. 115, zie ook Kunst, 2021).

Tegelijk kan de aandacht vestigen op het slachtoffer ook inzicht opleveren in risicoprofielen. Wie loopt er het meest gevaar om slachtoffer te worden, en wat kunnen we daaraan doen? Het biedt de mogelijkheid tot slachtoffergerichte preventie van criminaliteit. Een cruciale stap hierin was de ontwikkeling van de slachtofferenquêtes, zie ook kader 1.2. In de Verenigde Staten werden vanaf de jaren zestig steekproeven onder de bevolking bevestigd naar hun slachtofferervaringen. In de enquête werd over verschillende vormen van veelvoorkomende criminaliteit – geweld, vermogensdelicten en vandalisme – gevraagd of de respondent dit was overkomen, wanneer en hoe vaak. Deze insteek was in eerste instantie vooral gericht op het bepalen van de omvang van criminaliteit, waarbij ook misdrijven werden meegenomen, die niet ter ore waren gekomen van politie en justitie: het zogenoemde *dark number*, ook wel *dark figure* genoemd. Maar deze gegevens leverden ook de mogelijkheid op om te zien welke factoren samenhangen met slachtofferschap. Worden vrouwen vaker slachtoffer van misdrijven dan mannen? Hoe hangt het inkomen samen met dit risico? Zijn er leeftijdsgroepen die meer of minder risico lopen? Het vormde de basis van de zogenoemde leefstijltheorie (Hindelang et al., 1978) en de daaraan verwante routine-activiteitentheorie (Cohen & Felson, 1979) in de **jaren zeventig**, die nog steeds de kern van veel criminologisch-victimologisch onderzoek vormen en tegenwoordig vaak onder de noemer 'gelegenheidstheorie' worden besproken.